

Gerhard Péter

Műhely és Kert?

Fásítási törekvések a magyar fővárosban a dualizmus korában

Workshop and Garden? Forestation Efforts in the Hungarian Capital during the Dualist Era

The article explores the problem of how the urban population's relationship to nature begins to change from the mid-nineteenth century. Using the example of the unifying Hungarian capital, it shows how the demand for greening public spaces emerged, what kinds of new landscaping and afforestation projects were launched in the second half of the nineteenth century, which reasons and motivations led to changes in forest management methods and a more conscious approach to forestry, and how the Budapest city administration tried to adapt to changing social needs. The sanitary and economic arguments in favor of afforestation (cleaning up urban air, calming winds, recreational use of green spaces, and logging) are presented in the contemporary discourse, alongside the related conflicts of interest. In the context of one of the most significant contemporary afforestation programs, the establishment of the border forest around Pest, the article describes these aspects and conflicts of interest in detail, as well as the beginnings of the transformation during which the exploitation of nature intensified, but the need to protect nature and the idea of conserving resources also emerged.

Noha Hanák Péter metaforája nyomán Budapestet – a zöld Béccsel („Kert”) szembeállítva – inkább az ipari fejlődés terén elért eredményeivel („Műhely”) szoktuk jellemezni,¹ a 19. század közepétől a magyar fővárosban is megjelent a város „zöldítésének” óhaja. Korábban a városi ember legfeljebb kertekre tartott igényt, amikor a természettel kívánt kapcsolatba kerülni, a vadont pedig idegen, útonállókkal és vadállatokkal teli veszedelmes helyként képzelte el. Talán a helyközi közlekedés fejlődésének és biztonságosabbá válásának hatására, különösen a kényelmes vasúti fülkék ablakaiból kitekintve lehetett az erdők, a természet látványához a veszélyek

¹ Hanák 1988.

helyett egyre inkább az idillt társítani.² A természethez való viszony átalakulása a városban és közvetlen környékén a fás, parkos, erdős területek kiterjesztésének igényét is eredményezte. A rendi korszak budai vagy pesti polgárát kevésbé zavarta a növényzet nélküli utcák,³ a kopár budai hegyek vagy a futóhomoktól kietlen pesti határ látványa, de ez a 19. század közepétől gyökeresen megváltozott: noha ez az időszak alapvetően a természet leigázásáról, megzabolázásáról, az ipari társadalom kialakulásáról szól, már megjelennek az ember és természet viszonyát a harmóniára törekvés alapján elképzelő nézetrendszer egyes elemei is.⁴

A 19. század elején kezdődött meg Pesten a közterületek fásítása, de ez eleinte elenyésző részüket érintette csupán. Az első sétányt, ahová már fákat is ültettek, a mai Vigadó téren hozták létre.⁵ Egy-egy fasor ültetésére került még sor a reformkorban, de az utcák fásítása néhány kivétellel nem volt napirenden. Pedig a parkok, zöldterületek mind Budán, mind Pesten a városmagtól viszonylag távol voltak, így a lakosok illet csak komolyabb távolságok megtétele árán láthattak. Ezért lett egyre fontosabb a közterek fásítása, az utcai fasorok ültetése, ami a 19. század közepétől gyorsult fel.⁶ A Pestről elsőként, feltehetően 1844 körül készült fényképfelvételen, az Albertinában őrzött, a Kecskeméti utcát a mai Kálvin tér felől ábrázoló dagerrotípián még egyetlen növény sincs,⁷ míg az ugyanezt a területet ábrázoló századfordulós fotókon már számos fa látható. A mai Vörösmarty térről azonban még az 1880-as években is készült olyan fénykép, amely teljesen fátlan térséget mutat,⁸ míg a századfordulón már itt is megjelent a növényzet.⁹

A főváros elődvárosaiban eleinte csupán a jellemzően a külterületeken megtalálható – főleg termelési céllal ültetett – kertekben lehetett fákkal találkozni. Az első díszkertek részben magántulajdonban jöttek létre a 18. század folyamán (a Károlyi-kert, az időnként a szélesebb közönség számára is látogatható Orczy-kert és a Margitsziget), de megjelentek a kimondottan közparknak szánt területek is (Budán a Városmajor, Pesten a Városliget). Annak ellenére, hogy számos területen

² Természetesen az ember tevékenysége nyomán maga a megfigyelt táj is változott. Vadas 2021.

³ Podmaniczky Frigyes szerint még a Margitsziget és a Városliget parkosításában kulcsszerepet játszó József nádor is úgy vélte, hogy – a parkokat leszámítva – a fák nem valók a városba. Idézi: Csepely-Knorr 2016: 19; Magyar E. 89.

⁴ E kettősségről lásd: Nemes 2023.

⁵ Itt volt az akkori hajóhíd pesti hídfője. Csepely-Knorr 2016: 13.

⁶ Csepely-Knorr 2016: 144.

⁷ Sándor P. 2010.

⁸ BFL XV.19.d.1 5/88. A Gizella tér panorámaképe.

⁹ BFL XV.19.d.2.b 129. Panorámakép az egykori Gizella térről.

a városegyesítés utáni időszak a modern városi infrastruktúra kialakulását hozta el, és a meglévő parkok gondozása Budapest Székesfőváros Kertészete létrehozásával új lendületet kapott,¹⁰ érdekes módon a dualizmus időszakában csak két jelentősebb városi közparkot létesítettek, és ezek kialakítása is csak igen vontatottan haladt.

Az 1867-ben faiskolaként indult, csak az 1890-es évekre parkosított Népligetnek, Budapest legnagyobb közparkjának létesítése hányattatott későbbi sorsa alapján tulajdonképpen kudarcnak tekinthető, különösen, ha létrejötteinek körülményei alapján a Népliget bécsi ikerpárjának tekinthető, de az osztrák főváros egyik leghangulatosabb parkjává vált Türkenschanzparkkal vetjük össze.¹¹ A Gellért-hegyen pedig a fásítás folytatása az 1890-es évekig váratott magára, noha a parkosítását már 1872-ben megkezdték Buda városának költségén, majd 1873-ban már a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (a továbbiakban FKT) is hozzájárult a költségekhez.¹² Ebben talán az is közrejátszott, hogy noha a Citadella eredeti rendeltetése már a kiegyezéssel okafogyottá vált, az erődöt csak nagy sokára, 1897-ben adta át a hadsereg a fővárosnak. Ahogy egy 1876-os térképen látható, az egész Gellért-hegy építési tilalmi övezet volt. Egy másik, 1875-ös térkép pedig – amely mellett, hogy az építési tilalmat katonai célokkal magyarázza, a Citadellából való lőtávolságok sugarait is ábrázolja – arra utal, hogy az erőd hadászati jelentősége sem enyészett még el, így a terület bizonytalan sorsa nem kedvezett a Gellért-hegy rendezésének.¹³

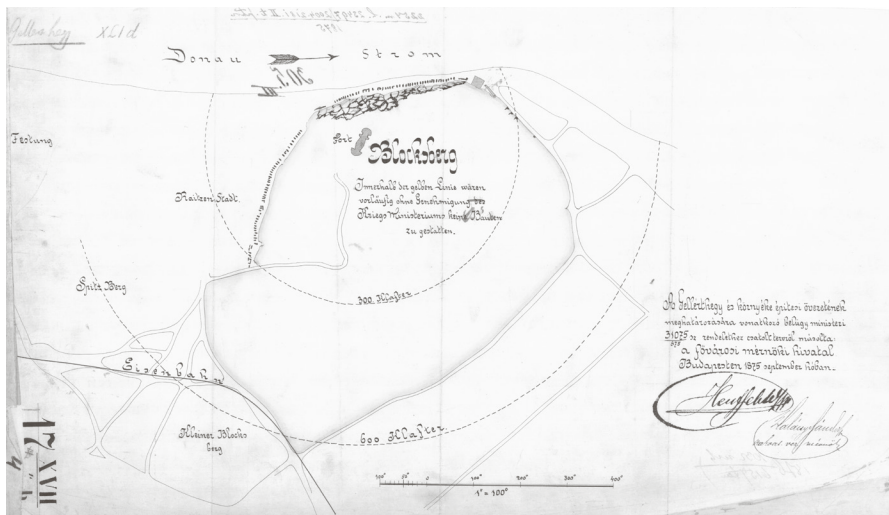
¹⁰ A főkertészi pozíció(k) és Budapest Székesfőváros Kertészete korai történetéhez lásd: Brunner 2024. Brunner Attila cikkéből kiderül, hogy a főkertészi pozíció létrejötte az időpontja 1868, illetve 1874, a főváros kertészetéről mint saját hatáskörrel rendelkező hivatalos szervről azonban csak 1892-től beszélhetünk.

¹¹ Csepely-Knorr Luca azzal indokolja a Népliget és a Türkenschanzpark hasonlóságát, hogy mindkét park külvárosban, korábbi bánya helyén, munkások által lakott területen a korszak legnagyobb alapterületű új parkjaként létesült. Csepely-Knorr 2016: 117. A Népliget kialakására lásd még: Viczián 2019: 224–231; Perczel 2024: 237–241.

¹² Csepely-Knorr 2016: 129.

¹³ BFL XV.16.e.262/1a A Gellért-hegy és környékének szabályozási áttekintő térképe az építési tilalom kiemelésével, 1876. BFL XV.16.e.262/1b A Gellért-hegy áttekintő térképe, 1875.

III. BUDAPEST: A FŐVÁROS KÖRNYEZETTÖRTÉNETE

1. ábra. A Gellért-hegy áttekintő térképe, 1875¹⁴

Az egyesülő főváros közigazgatási területén belül fákkal szerencsére nemcsak az utcákon és a parkokban lehetett találkozni, hanem – elsősorban a Duna jobb partján – erdőkben is. Az erdőterületek csökkenése országosan a 19. század közepétől gyorsult fel, a jobbágyfelszabadítás utáni első harminc évben a legelőilletékességgel rendelkezők 1,3 millió hektárnyi erdőt irtottak ki.¹⁵ Ennek megfékezésére alkották meg az első erdőtörvényt 1879-ben,¹⁶ de ennek hatálya csak a korlátozott forgalmú erdőkre terjedt ki, a több mint egyharmados részarányt képviselő magánerdőkre nem, így ezekben – elsősorban fakitermelési célból – tovább folyt az irtás.¹⁷ Más kérdés, hogy a mezőgazdaság és az erdők közötti éles választóvonal éppen a 19. században kialakult szabályozás eredménye, hiszen agrártevékenység – főleg legeltetés – fás területeken is folyt, amit éppen ez az éles megkülönböztetés tett lehetetlenné, fenntarthatatlan rendszert alakítva ki.¹⁸ Az erdőterület csökkenése valójában csak 1920 után állt meg, éppen abban az időszakban, amikor a mérsékelt égövi erdők kiterjedése általában véve is stabilizálódott. Az addigra már amúgy is jócskán megcsappant kiterjedésű mérsékelt égövi erdőségek kitermelésének csökkenése a 20. század első felétől három fő ok miatt indult meg: ezek a le-

¹⁴ BFL XV.16.e.262/1b A Gellért-hegy áttekintő térképe, 1875.

¹⁵ Bartha 2003: 1568.

¹⁶ 1879. évi XXXI. törvénycikk.

¹⁷ Bartha 2003: 1568.

¹⁸ Balogh 2021b. A lakosság számára elérhető legelők területe így csökkent, nyomás alá helyezve a hivatalosan erdőnek minősített területeket is. Balogh 2021a: 228.

lassuló népességnövekedés, a mezőgazdaság extenzívből egyre intenzívebbé válása, valamint a növekvő mértékű trópusi erdőirtásból származó faáru elterjedése.¹⁹

Szemben az országos trendekkel, a fővárosban éppen a 19. század közepétől kezdett növekedni mind a parkok, mind az erdők faállománya. Az erdősítést Budán paradox módon a filoxéravész is elősegítette, mivel itt a szőlőket nem telepítették újra, ezek helyét az új beépítési lehetőségeket kereső, de egyúttal megnövekedett rekreációs igényekkel is rendelkező városi lakosság vagy házépítési céllal parcellázta fel, vagy esetenként erdők telepítését óhajtotta. Az első Budát érintő erdőgazdasági üzemterv 1859-ben, míg az új erdőtörvény alapján álló 1883-ban készült el,²⁰ és ez utóbbi is szem előtt tartotta, hogy az erdőt pihenésre használó lakosság számára szinte észrevétlenül folyjon az erdők felújítása.²¹ Ennek ellenére a gyors erdőjavítás érdekében mégis folytatódtak a tarvágások,²² bár Vadas Jenő és Tavi Gusztáv főerdőtanácsosok, valamint Bund Károly, az Országos Erdészeti Egyesület titkára szerint ez is ahhoz járult hozzá, hogy a századfordulóra igen silánnyá váltak a budai erdők.²³ Szakvéleményük elkészítésének közvetlen előzménye az volt, hogy 1899-ben Darányi Ignác földművelésügyi miniszter összehívott egy értekezletet a fővárosi erdők gondozásának tárgyában. Emmer Kornél országgyűlési képviselő a képviselőház pénzügyi bizottságában ugyanis a fővárosi erdők állapotáról tett panaszt, felhánytorgatva azt, hogy túl sok a tarvágás, túl rövidek a fordák, azaz a faállomány megújítási ciklusai, túl gazdasági szemléletű az üzemterv, az erdőgazdálkodás pedig nincs tekintettel a közönség rekreációs és szépészeti igényeire. Halmos János polgármester, Solcz Gyula országos főerdőmester, Csik Imre királyi erdőfelügyelő, Tavi Gusztáv főerdőtanácsos és persze Guckler Károly fővárosi erdőmester az értekezleten védte a meglévő üzemtervet és gyakorlatot, viszont elismerték, hogy lehetséges annak a lakosság igényeihez való igazítása. Mind ez az értekezlet, mind a főváros erdészeti bizottmánya, mind Budapest Székesfőváros Tanácsa (a továbbiakban: Tanács) elfogadta Emmer Kornél javaslatait, és utasította Guckler Károlyt,²⁴ hogy vizsgálják meg az üzemterv

¹⁹ McNeill 2011: 260–261.

²⁰ Tóth 1964: 200–201. Havas Sándor szerint az első üzemtervet a budai erdők elpusztításáért aggódó lakossági tiltakozások hatására az 1860-as évek végén Buda városa feladta, és attól fogva lényegében csak a kiszáradt fákat termelte ki. Havas 1885: 940. Valójában 1873-ban például az keltett felháborodást, hogy a Normafától a János-hegyig vezető sétaút körüli erdő kitermelése merült fel. *Budapesti Közlöny* 7. évf. 207. sz. 1873. szeptember 10. 1694.

²¹ Havas 1885: 942. Az üzemtervek bevezetése azt jelentette, hogy megjelentek a tudományos megalapozottságú, ökológiai szemléletű erdőgazdálkodás első lépései. R. Várkonyi 2021: 64.

²² Tóth 1964: 201.

²³ Bund–Vadas–Tavi 1900.

²⁴ Guckler Károly (1858–1923), 1895-től haláláig fővárosi erdőmester.

módosításának lehetőségét olyan szempontok alapján, hogy az legyen kíméletesebb, azaz a fordák lehetőleg legyenek hosszabbak; a kihasználási rendszer ne általános legyen, hanem az erdők sokféleségét figyelembe véve terepviszonyok szerint speciális; továbbá a kivételes szépségű, pótolhatatlan faegyedeket és csoportokat ne erdészeti, hanem kertészeti kezelésbe vegyék.²⁵ Végül Vadas Jenő és társai már említett munkája, továbbá Emmer Kornél javaslatai az üzemterv jelentős módosítását eredményezték. Ezt Guckler Károly hajtotta végre, aki már korábban felismerte, hogy a tövekről, tuskókról újra sarjadzó erdők egyre silányabbak, ezért a makkról ültetett erdők telepítését preferálta, viszont ezek a lassan nöövő fák zavarták az erdőhasználó laikusokat – azaz éppen az ő addigi tevékenysége volt a felzúdulás oka. A módosított üzemterv kompromisszuma végül a lassabb ütemű, helyspecifikusabb és kisebb területekre kiterjedő erdőmegújítás lett.

A főváros dualizmus kori fásítási programjainak egyik további tanulságos, mégis kevésbé szem előtt lévő példája a határerdő telepítése volt, ezért a továbbiakban ezt mutatom be részletesebben.

A határerdő

A Pestet uraló por és sár megszüntetése érdekében először Széchenyi István vetette fel – a parkok és fasorok bővítése mellett – erdősávok létesítését Pest körül.²⁶ Ő a várost támadó homokviharok elleni egyetlen ellenszerként erdők telepítését javasolta, bár látta, hogy a birtokosoknak erre idejük sincs, de anyagi érdekük sem függődik hozzá.²⁷

Az erdősítési koncepció Széchenyi, majd Táncsics Mihály ötlete nyomán Feszly Frigyes szabályozási tervjavaslatában és Podmaniczky Frigyes emlékirataiban is felmerült.²⁸ A közös ezekben az, hogy – nyugat-európai előképek alapján – a por távoltartását a várostól a rekreációs funkciók kialakításával együtt kívánták megvalósítani. Figyelemre méltó, hogy ezek az elképzelések szorosan összekapcsolódtak a városi levegő megtisztításának igényével, noha az effajta törekvések világszerte is csak a 20. század közepétől kezdtek el teret nyerni.²⁹ A zöldgyűrű többször is visszatérő elképzelése, amely a meglévő külvárosi zöldterületek – köz-

²⁵ Emmer Kornél panasz a képviselőház pénzügyi bizottságában: *Pesti Hírlap* 20. évf. 268. sz. 1898. szeptember 28. 3. Az 1899-es értekezletről lásd: *Fővárosi Közlöny* 1899. december 5. 3–8.

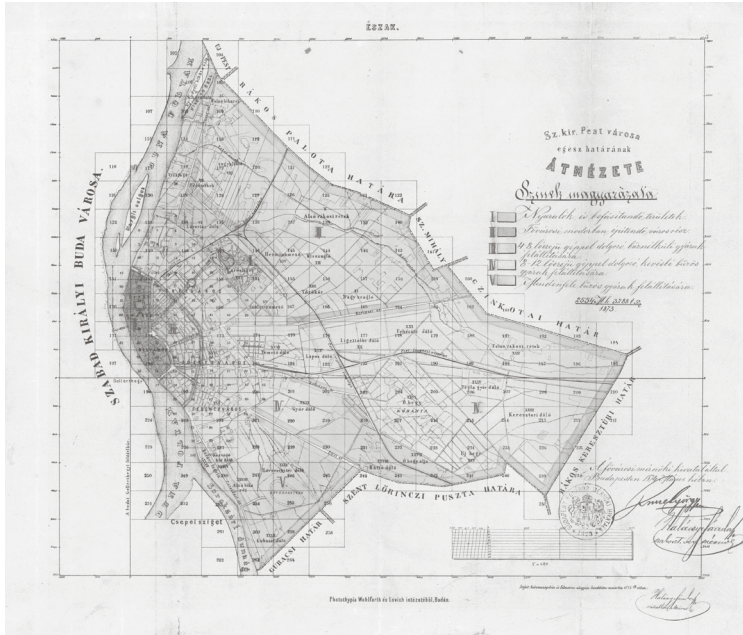
²⁶ Széchenyi 1995: 20; Csepely-Knorr 2016: 25.

²⁷ Széchenyi 1995: 21.

²⁸ Csepely-Knorr 2016: 47, 49.

²⁹ McNeill 2011: 73–105.

tük a Városliget – összekapcsolásának gondolatán alapult, végül csak terv maradt, de egy hasonló célú koncepció, a határerdő legalább részlegesen megvalósult.

2. ábra. Sz. kir. Pest városa egész határának átnézete, 1874³⁰

A pesti határ befásításához – a vonakodó birtokosok helyett – végül az egyetemes főváros törvényhatósága fogott hozzá. A Tanácsnak az 1877. július 19-én, a Középítési Bizottmánnyal közösen tett javaslata a pesti határ erdősítéséről³¹ már 1877. július 25-én a közgyűlés elé került. A javaslat előkészítéseként addigra egy bizottság (Gerlőczy Károly alpolgármester vezetésével Havas Sándor, Lóhr Antal, Weber Antal és Nasztl Mór bizottsági tagok, valamint Halácsy Sándor mérnök) járta be a pesti határt. (A közgyűlés e bizottság tagjainak munkájával annyira elégedett volt, hogy a budai határ bejárásával is megbízta őket.) Előterjesztésük nyomán pedig a közgyűlés arról határozott, hogy az általános szabályozási tervben jelzett, a városhatáron létesítendő utak 4 öl (kb. 7,5 méter) szélesek legyenek, mellettük a város felé pedig átlagosan 90-95 öl (kb. 170-180 méter) széles erdősávot kell létesíteni, és erre az erdősítés befejezéséig évi tízezer forintos kiadást is meg-

³⁰ BFL XV.16.b.221/17f Sz. kir. Pest városa egész határának átnézete. Pest kataszteri térképsorozatának szelvényhálózati beosztása, az 1874-es városrendezési elképzelések utólagos jelölésével, 1874. A térképen már látszik a tervezett fásítási öv.

³¹ BFL IV.1407.a 10. kötet, 1877. július 19. 31059/1877.

szavazott.³² A szükséges kisajátításokban érintett területekért pedig a fővárosnak a saját területeiből kellett felajánlania megfelelő értékű csereterületeket. Mindennek végrehajtása Havas Sándor elnökletével az Erdészeti Albizottmány feladata lett. Mivel az FKT-t felállító 1870. évi X. törvénycikk eme új testület elé rendelte az egyesülő főváros hatóságai által hozott városrendezési tárgyú határozatokat, terveket és költségvetéseket, egyebek közt „a nyilvános parkok és faültetvények fenntartása és terjesztése” kapcsán is,³³ így e határozathoz is kellett az FKT jóváhagyása, emellett mivel az erdősítéshez kapcsolódó kiadások a főváros házipénztárát több éven át rendszeres évi kiadással terhelték meg, belügyminisztériumi ellenjegyzésre szintén szükség lett.³⁴ 1878 elejére a kijelölt területből 63 kat. holdat már be is fásítottak 480 ezer darab 2–6 éves facsemetével.³⁵

1896-ban a közgyűlés annak apropóján tekintette át a határerdő telepítésének addigi eredményeit, hogy Gombár Tivadar bizottsági tag az erdészeti albizottság 1896 elején tartott ülésén érdeklődött a befásítási öv helyzetéről. A közgyűlés azt javasolta, hogy az erdőöv elhanyagoltságára való tekintettel az illetékes tanácsi ügyosztály és az erdőmester vizsgálja meg, hogy az erdőöv továbbra is fenntartandó-e. Ez a jelentés elkészült, és arra az eredményre jutott, hogy 12 000 folyóméter határvonal erdősítve lett, és a projekt folytatandó is lenne, kivéve a Pusztaszentmihály (Rákosszentmihály) határától a Dunáig terjedő részt, mert itt a körvasút töltése éppen egybeesik a kijelölt befásítási övvel. Ami a fásítás látszat szerinti eredménytelen voltát illeti, a jelentés szerint ezt az okozza, hogy „a csemetéket nyáron nem szabad felkapálni, mivel akkor kisülnének, [...] s így nyáron felburjánzik a gaz a csemeték felett, azok eltűnnek a magas gaz között, de azért megélnék, sőt általában szép sikerrel is lettek az ültetések foganatosítva”. A külterki és erdészeti bizottmány véleménye szerint is folytatandó volt a befásítás, elsősorban a meglevő részeknek egymással való összekötése céljából, kivéve az említett körvasúti szakaszt.³⁶ A közgyűlés az előterjesztés szellemében az erdősítés folytatásáról, azaz a már meglevő telepítések összekötéséről és a még kopár részek fásításáról határozott.³⁷

Jókai Mór a századforduló idejére már az erdőöv létrehozásának az előnyeit ecsetelhette a pesti síkságot bemutató útleírásában: „A kik még negyven évvel

³² Az általában emlegetett 100 ölnyi szélesség tehát a határúttal együtt értendő.

³³ 1870. évi X. tc. 17. § f).

³⁴ BFL IV.1403.a 5. kötet. Az 1877. július 25-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 179–180.

³⁵ Ezalatt a budai oldalon csak 60 kat. hold erdősítése történt meg 225 325 darab csemetével. *Gazdasági Mérnök* 1878. január 15. 34.

³⁶ *Fővárosi Közlöny* 7. évf. 43. sz. 1896. május 26. 2.

³⁷ BFL IV.1403.a 24. kötet. Az 1896. május 27-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 236. 720/1896.

ezelőtt láttuk ugyan e hegyoromról ugyanezt a tájat, visszaemlékezhetünk arra a homok sivatagra, mely a fővárost körülvette. Egy-egy nyári vihar valóságos sirokkót támasztott e rónán, mely porfellegeivel a fővárost láthatatlanná tette. Ma már e saharai tűnemények nem ismétlődnek. [...] Mai napság ez a sivatag dúsan jövedelmező mezei gazdaságok területévé lett, s a saharai homok-vihar nem borítja el többé a fővárost; melyet ültetett erdő-öv vesz körül: míg a kertekkel körül vett házcsoportok egyre nyomulnak előbbre, elfoglalni a hajdan »dicsőséges« nemesi gyűlések helyét még sokkal nemesebb kultúra számára.”³⁸

A határerdő-telepítés 1900-ra valóban komoly eredményeket tudott felmutatni: egy sajtótudósítás szerint addigra már 361,81 kat. hold volt a befásított terület mérete.³⁹ Ekkorra azonban – a gazdasági válság hatására – a főváros egyre kevésbé kívánta tovább finanszírozni az immár költségesnek ítélt projektet. Ez egészen hirtelen, az özv. Schmiedl Sándorné és társai tulajdonában álló, alsó-rákosi rétek 39153/6178. sz. alatti ingatlanok erdősítés céljából való kisajátításakor vált nyilvánvalóvá. A pénzügyi és gazdasági bizottmány, valamint a Tanács ugyanis egybehangzóan azt javasolta a közgyűlésnek, hogy az ingatlan kisajátítását⁴⁰ és ennek apropóján az 1896. évi 720. sz. közgyűlési határozat rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésével a befásítási öv további fejlesztését is állítsa le.⁴¹ A közgyűlésen Kiss Károly tímár, bizottsági tag meg is lepődött, hogy egy konkrét ügyben a tanácsi előterjesztés egy korábbi, közgyűlési határozatokba foglalt elvi kérdéshez is hozzányúl, ráadásul a befásítási övezet kérdésének köztisztasági, közegészségügyi és szépészeti vonatkozásait sem járja körül, így ő új előterjesztés elkészítését javasolta. Czigler Győző⁴² szintén elutasította a projekt leállítását, hiszen véleménye szerint az már kétharmad részben végre is lett hajtva, majd így érvelt: „Most csak azért, mert véletlenségből a kisajátításra kevesebb pénz áll a főváros kasszájában rendelkezésre, azt mondani, hogy egyáltalában nem sajátítunk ki semmit, nem lehet, mert akkor épen oly jól a belvárosi elhatározott szabályozás keresztülvitelét is meg lehetne akasztani. Városrendezési szempontból erre a befásításra szükség van, tehát tessék a fővárosnak a telkeket megbecsültetni és beváltani.”⁴³

³⁸ Jókai 1891: 166–167.

³⁹ *Magyar Nemzet* 21. évf. 29. sz. 1902. február 22. 9. Tóth József szerint végül a teljes befásított terület mérete 477 kat. hold lett. Tóth 1964: 201. A telepítés során igyekeztek arra is ügyelni, hogy amennyire lehet, tölgyek is legyenek a vegyes faállományban. Havas 1885: 935.

⁴⁰ BFL IV.1407.a 36. kötet, 1900. december 10. 77525/1900–VI.

⁴¹ BFL IV.1403.a 33. kötet. Az 1900. december 27-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 588.

⁴² Czigler Győző (1850–1905): építész, a fővárosi mérnöki hivatal alkalmazottja.

⁴³ *Fővárosi Közlöny* 1900. december 28. 1723.

Máttyus Arisztid⁴⁴ érvelt a vitában a fásítás leállítása mellett. Ő arra hivatkozott, hogy a fásítási öv létrehozásakor a főváros futóhomokkal és „sivatag pusztasággal” volt körülvéve, de immár mindenütt virágzó kerti gazdaságok övezik Pestet, futóhomok megkötésére már nincs tehát szükség. Amiatt is fölösleges további telkeket drágán kisajátítani, mivel szerinte a fásítási övezet húsz év múlva a város fejlődése miatt újból parcellázni fogják. Ezután Kollár Lajos⁴⁵ szólt hozzá a kérdéshez, ő Mátyussal vitatkozva megemlítette, hogy a szélviharok által a városba juttatott portól a kertek nem, csakis az erdősáv védi meg a várost. A kisajátítással megszerzett telkek pedig, ha mégis parcellázásra kerülne sor, húsz év múltán már a fővárosnak hoznak majd jövedelmet. A közgyűlési többséget mindenesetre nem hatották meg a fásítást felfüggesztő javaslat elleni érvek, 115-en szavaztak mellette, és csupán 68-an ellene.⁴⁶

A belügyminiszter azonban ezt a döntést elhamarkodottnak látta, és a fővárost újabb határozat meghozatalára utasította. A Tanács erre megvizsgálta a befásítás folytatásának a lehetőségét, a főváros mérnöki hivatalával kiszámoltatta, hogy még 199,5 kat. hold terület kisajátítására lenne szükség, körülbelül két és fél millió korona értékben. Ennek figyelembevételével a fővárosi közgyűlés kültelki és erdészeti bizottsága, a kisajátítandó telkek értékének aránytalan emelkedésére való tekintettel, továbbra is elvetette a befásítás folytatását, viszont a már megszerzett területeken az erdősáv fenntartását, sőt erdőgazdasági üzem-terv szerinti kezelését indítványozta. A már kisajátított telkek értékesítését nem ajánlotta, viszont javasolta a még meg nem szerzett telkek kisajátítási jog alóli felszabadítását.⁴⁷

A közgyűlés 1902. október 22-én foglalkozott újra a fásítási öv kérdésével. A Tanács az FKT átiratát terjesztette a közgyűlés elé, amely minden korábbi javaslat dacára a fásítási öv továbbfejlesztését ajánlotta.⁴⁸ A témához először Kasics Péter⁴⁹ szólt hozzá, aki hangsúlyozta, hogy a fásítás folytatása közegészségügyileg hasznos lenne, de Budapest környéke immár civilizált táj, nem pedig sivatag, és ehhez képest a telkek kisajátításának költsége is nagyon magas, amihez még hozzájön

⁴⁴ Mátyus Arisztid (1841–1914): Pest-belvárosi ügyvéd, országgyűlési képviselő.

⁴⁵ Kollár Lajos (1853–1927): ügyvéd, udvari tanácsos, országgyűlési képviselő.

⁴⁶ *Fővárosi Közlöny* 1900. december 28. 1723; BFL IV.1403.a 33. kötet. Az 1900. december 27-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 588. 1735/1900.

⁴⁷ *Magyar Nemzet* 21. évf. 29. sz. 1902. február 22. 10.

⁴⁸ BFL IV.1407.a 40. kötet, 1902. október 2. 177736/1902–VI; BFL IV.1403.a 37. kötet. Az 1902. október 22-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 440.

⁴⁹ Kasics Péter (1849–1914): honvédelmi miniszteri tanácsos, a budapesti református egyház-község tanácsosa.

magának a fásításnak a költsége. Ezért azt javasolta, hogy a Tanács készítsen új előterjesztést, amely tartalmazza e költségek fedezetét is.⁵⁰

A következő hozzászóló, Rakovszky Géza⁵¹ visszautasította mind a tanácsi előterjesztést, mind Kasics Péter indítványát. Szerinte ugyanis a kisajátításokra tervezett összeg erősen alulbecsült, ő az eddigi tapasztalatok fényében inkább ennek két-háromszorosát látta reálisnak. Ráadásul vagyonszerzési célból sem tartotta szükségesnek a városhatár menti telkek kisajátítását, mert szerinte ezek még ötven év múlva sem fognak nagyobb értéket képviselni; a főváros pedig csak hitelből, tehát jelentős kamatkiadás terhe mellett tudná megszerezni ezeket az ingatlanokat. Rakovszky szerint beépítési célra sem ezek a telkek a legideálisabbak, emellett a közegészségügyi szempontokat is vitatta. Úgy vélte, a vékony, fás öv nem tudja fel tartani a fővárost elérő finom port, legfeljebb a homokot, az uralkodó szelek pedig amúgy is Buda felől fújnak, így ez a keskeny erdősáv legfeljebb a fővárostól keletre fekvő községek számára lehet hasznos. Mátyus Arisztid hasonló érvek alapján szintén ellenezte a fásítás folytatását. Miután ily módon Rakovszky és Mátyus az 1900. évi közgyűlési határozat fenntartása mellett foglalt állást, Kasics Péter pedig a vita végére visszavonta indítványát,⁵² a közgyűlés úgy döntött, hogy elutasítja a Tanács előterjesztését, hatályban tartja az 1900. évi közgyűlési határozatot, emellett a már befásított terület erdőgazdasági üzemterv szerinti kezelését írta elő, illetve a még meg nem szerzett telkek kisajátítási jog alóli felszabadítását határozta el.⁵³ Mindez azt jelentette, hogy a véderdősáv további bővítését ekkor véglegesen elvetették, és többet fel sem merült annak kiterjesztése. A fővárosi erdők területe 1914-ben így is 3500 kat. holdat tett ki,⁵⁴ ez a szám 1918 végére azonban 3037 kat. holdra csökkent,⁵⁵ mivel az ínséges háborús időkben a lakosság a tűzifát is egyre inkább innen – és a parkokból – szerezte be.⁵⁶ A határerdőt lényegében teljesen tarra vágták, itt 420 kat. hold felújítása vált szükségessé 1920 után.⁵⁷

⁵⁰ *Fővárosi Közlöny* 1902. október 24. 1264–1265.

⁵¹ Rakovszky Géza (1863–1906): ügyvéd, földbirtokos.

⁵² *Fővárosi Közlöny* 1902. október 24. 1265.

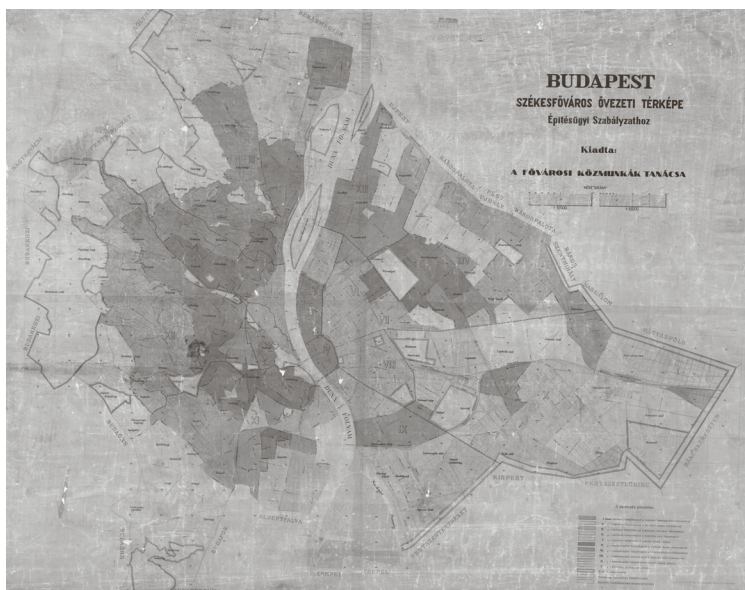
⁵³ BFL IV.1403.a 37. kötet. Az 1902. október 22-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 440. 1264/1902.

⁵⁴ *Budapesti Hírlap* 1914. július 11. 13.

⁵⁵ *Fővárosi Közlöny* 1919. március 14. 351.

⁵⁶ Magyar E. 95.

⁵⁷ Tóth 1964: 202. A határerdő elpusztítása azután a második világháború idején is megismétlődött.

3. ábra. Budapest székesfőváros övezeti térképe Építésügyi Szabályzathoz, 1913 k.⁵⁸

Annak ellenére, hogy végül nem fejezték be, a határerdő telepítése így, torzóként is az egyik legsikeresebb erdősítési projekt volt Budapesten. A teljes eredeti terv, mely szerint a főváros 1873–1950 közötti határa mentén végig összefüggő erdősáv jött volna létre, már 1892-ben, a – szintén a városhatáron futó – körvasút megépítésével lehetetlenné vált,⁵⁹ a körvasút által nem érintett területeken azonban még mindig megtalálhatóak a határerdő darabjai, és mindmáig érzékelhetők az erdősáv pozitív hatásai. A határerdőből ma is létezik a Határ úti Kiserdő, a Kőbánya-Kispest körüli Kút-tói erdő és Kispesti Kiserdő, az Új köztemetőt kívülről körülvevő Határerdő, a Városszéli telep (Kőbánya-Kertváros) és az Akadémiaútelep közötti Kiserdő, a Felsőrákosi rétek egyes fás részei, a Nagyicsei-(kis) erdő, valamint a Sashalmi-erdő.⁶⁰ Jelenleg azonban újabb veszély fenyegeti ezeket

⁵⁸ BFL XV.16.e.251/65 Budapest székesfőváros övezeti térképe Építésügyi Szabályzathoz, 1913 k. A térképen jól kivehető, mely területeket tartották meg a fásítási öv számára. Az építési övezetekről részletesebben lásd: Budapest Főváros középítési rendszabályai, 1873; Fabó 2020.

⁵⁹ *Fővárosi Közlöny* 5. évf. 99. sz. 1895. december 13. 4. Igaz, Guckler Károly még 1914-ben is afölött sajnálkozott, hogy a gőzmozdonyok okozta tűzveszély miatt a körvasút mentén nem lehet fákat telepíteni, annak ellenére, hogy a rákosi homok ellen továbbra is a fásítás az egyetlen védelem. *Budapesti Hírlap* 1914. július 11. 13.

⁶⁰ A nagyicsei erdő Veres Péter úttól északra fekvő része és a sashalmi erdő mindmáig kirajzolja Budapest korábbi határát is, pedig itt nincs is kerülethatár, mivel itt a régi, kisebb Bu-

az erdősávokat: most nem a háborús viszonyok fakitermelése, hanem a klímaváltozás okozhatja eltűnésüket, a Pesti-síkságon fokozatosan sztyeppé alakuló erdős sztyepp vegetációs zóna egyre kevésbé teszi lehetővé zárt erdők fennmaradását.

A fásítási öv kapcsán a fővárosi közgyűlésben kialakult diskurzus alapján megállapítható, hogy amíg úgy érzékelték a döntéshozók, hogy a főváros lakóinak – elsősorban közegészségügyi szempontból – hasznára lehet a városszéli erdőtelepítés, addig az elmaradó magánkezdeményezésű faültetéseket is pótolva komoly erőfeszítéseket tettek a határerdő kialakítása érdekében, de amikor már jelentős előnyöket nem reméltek az újabb faültetésektől, és a főváros pénzügyi helyzete is nehezebbé vált, egyre kevésbé volt népszerű a program folytatása, annak ellenére, hogy a fásítás leállításkor már csak harmadannyi terület erdősítése volt hátra, mint amennyi addig fásítva lett. Ebben az is közrejátszott, hogy – szemben a budai erdőkkel, amelyek védelmében, mint láthattuk, még állami szintű érdeklődés is mutatkozott – itt az erdősítés folytatása nem kaphatott állami segítséget, a határerdő kérdése mindvégig helyi jelentőségű probléma maradt.

A főváros fásítását elősegítő tényezők között lehet tehát megemlíteni a város-lakók megváltozott hozzáállását a természethez, az erdőknek és a parkoknak a városi életminőség és a rekreációs tevékenységek szempontjából áldásos hatását, valamint a homok, a por és a szél negatív hatásainak csökkentésében betöltött szerepének felismerését, a tudományos alapú erdőgazdálkodás elterjedését, továbbá egy – amúgy a várost negatívan érintő – eseményt, a budai szőlők felszámolását a filoxéravész nyomán. Emellett jelentős újdonság, hogy a diskurzus részévé váltak az erdőkkel és a természettel való kapcsolat előnyei. Megjelentek továbbá a laikusok és az erdészeti szakemberek eltérő nézetei az ideális erdőhasznosítással kapcsolatban. A korszak végére a legjelentősebb, nemzetközi szinten is mérhető eredményeket a közterek fásítása, a porviharok kiküszöbölése és az hozta el, hogy a budai hegyvidék igazi városi rekreációs erdővé változott, túraútvonalakkal, mádárvédelmi létesítményekkel. A közparkok kibővítése terén már szerényebbek az eredmények, ezen a téren Bécset meg sem sikerült közelíteni. Mindezek a fejlemények azonban nem egy környezettörténeti változásnak képezik részét, inkább a természeti erőforrások emberi felhasználásában beállt változás váltotta ki őket.⁶¹ Úgy tűnik, egyszerre fokozódott a természet kizsákmányolása, miközben már

dapest egy szegletét 1950-ben az újonnan – egyébként peremközségekből – létrehozott XVI. kerülethez csatolták.

⁶¹ Radkau 2000: 62.

megjelent a természet védelme iránti igény, illetve az erőforrások kímélésének gondolata is. Felsejlenek emellett érdekellentétek is: fásítás vagy telekspekuláció, a költségek viselésének kérdései, a fakitermelés és a rekreációs igények ütközése, a laikusok és az erdészeti szakemberek eltérő nézetei az ideális erdőhasznosításról, a tűzifalopások és az ellenük való védekezés konfliktusai. Ami viszont közös: ebben az optimista korszakban még mindenki úgy vélte, az ember uralhatja és kihasználhatja a környezetet, beavatkozásaival pozitív, az emberi életminőséget is javító hatást érhet el, egyszóval: a természet az ember szolgálatába állítható.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1403.a Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 1873–1949.

IV.1407.a Budapest Székesfőváros Tanácsának Tanácsulési jegyzőkönyvei, 1873–1930.

XV.16.b.221 Térképtár. Pest áttekintő térképei, 1785–1880.

XV.16.e.251 Térképtár. Budapest áttekintő térképei, 1873–1968.

XV.16.e.262 Térképtár. Budapest (székes)főváros térképei. XI. kerület térképei, 1870–1887.

XV.19.d.1 Fotótári gyűjtemény. Klösz György felvételei. Digitális felvételek, 1870–1913.

XV.19.d.2.b Fotótári gyűjtemény. Nagy Zsolt digitális képeslapgyűjtemény, 1890–1960.

1870. évi X. törvénycikk.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87000010.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword=1870.+%C3%A9vi+X.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk> – utolsó letöltés: 2024. május 16.

1879. évi XXXI. törvénycikk.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> – utolsó letöltés: 2024. május 16.

Budapest Főváros középítési rendszabályai, 1873.

Jókai Mór 1891: Bevezetés. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. IX. kötet. Magyarország 2. kötete. A pesti síkság*. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 165–169.

Széchenyi István 1995: *Buda-pesti por és sár*. Budapest.

Budapesti Hírlap, 1914.
Budapesti Közlöny, 1873.
Fővárosi Közlöny, 1895–1919.
Gazdasági Mérnök, 1878.
Magyar Nemzet, 1902.
Pesti Hírlap, 1898.

Hivatkozott irodalom

- Balogh Róbert 2021a: A Kárpát-medence-fogalom jelentősége az antropocén korszak szempontjából. Válságtudat és antropogén tájalakítás (1910–1945). In: Demeter Gábor et al. (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2021. Környezettörténet - Historiográfia*. Budapest, 219–244.
- Balogh Róbert 2021b: Kárpát-medencei antropocén történelem. Erdők, legelők és társadalom Szatmár vármegye keleti területein, 1880–1919. In: Demeter Gábor et al. (szerk.): *Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Budapest, 93–123.
- Bartha Dénes 2003: Történeti erdőhasználatok Magyarországon. *Magyar Tudomány* (109. [Ú.F. 48.]) 12. 1566–1577.
- Brunner Attila 2024: Az egyesített főváros zöldügye és a közigazgatás. Budapest Székesfőváros Kertészete működésének első évtizedei. In: Lukács Anikó – Simon Katalin – V. László Zsófia (szerk.): *A város anatómusa. Tanulmányok Sipos András tiszteletére*. Budapest, 215–235.
- Bund Károly – Vadas Jenő – Tavi Gusztáv: Budapest székes-főváros erdeiről. *Erdészeti Lapok* (39.) 11. 1015–1044.
- Csepely-Knorr Luca 2016: *Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig*. Budapest.
- Fabó Beáta 2020: Budapest 1945 előtti építési szabályzatainak áttekintése. *Tanulmányok Budapest múltjából* (45.) 83–130.
- Hanák Péter 1988: *A Kert és a Műhely*. Budapest.
- Havas Sándor 1885: A főváros erdészeti viszonyai. *Erdészeti Lapok* (24.) 10. 933–947.
- Magyar Erzsébet 2013: Budapest parkjai, 1870–1918. A szisztematikus városi zöldterület-politika megjelenése. *Korall* (14.) 53. 89–117.
- McNeill, John Robert 2011: *Valami új a nap alatt. A huszadik század környezet-története*. Budapest.

- Nemes Robert 2023: Megkezdődik a Tisza szabályozása. In: Laczó Ferenc – Vadas András – Varga Bálint (szerk.): *Magyarország globális története. A kezdetektől 1868-ig*. Budapest, 479–483.
- Perczel Olivér 2024: „Gyerünk a Népligetbe, ott jól mulat a nép!” A népligeti vurstli története (1896–1952). In: Lukács Anikó – Simon Katalin – V. László Zsófia (szerk.): *A város anatómusa. Tanulmányok Sipos András tiszteletére*. Budapest, 237–265.
- R. Várkonyi Ágnes 2021: Ökológiai gondolkodás Magyarországon a régi évszázadokban. In: Balogh Róbert et al. (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, 53–65.
- Radkau, Joachim 2000: A környezettörténet nyitott kérdései. *Korall* (1.) 1. 62–73.
- Sándor P. Tibor 2010: Felbukkant az első pesti látképet ábrázoló dagerrotípia. *Budapest* (33.) 4. 30–33.
- Tóth Sándor 1964: Budapest zöldövezet kialakulásának történeti áttekintése, az elmúlt időszak gazdálkodásának értékelése. *Erdészeti Lapok* (13.) 5. 199–206.
- Vadas András 2021: Tájátalakítás és társadalom. In: Balogh Róbert et al. (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, 69–75.
- Viczián Zsófia 2019: *Budapesti fák. Kéregbe zárt történelem*. Budapest.